

زمینه‌های رشد عقلی با تکیه بر آیه ۱۵۱ سوره انعام

زینب بادسار^۱

چکیده

عقل به عنوان ابزاری برای درک حقایق، تمییز خوب از بد و تصمیم‌گیری‌های صحیح در زندگی مطرح است. رشد عقلی به فرایند توسعه و پیشرفت توانایی‌های فکری و شناختی افراد اشاره دارد. این رشد شامل بهبود مهارت‌های حل مسئله، تفکر انتقادی، خلاقیت و توانایی تحلیل اطلاعات است. عوامل مختلفی در این رشد تأثیرگذارند. رشد عقلی معمولاً در مراحل مختلف زندگی، از کودکی تا بزرگسالی، به تدریج اتفاق می‌افتد. قرآن کریم به رشد عقلی انسان توجه ویژه‌ای دارد، قرآن کریم در آیه ۱۵۱ سوره انعام به بررسی زمینه‌های رشد عقلی پرداخته است. مقاله حاضر با هدف تبیین بررسی زمینه‌های رشد عقلی بر اساس آیه ۱۵۱ سوره انعام به روش توصیفی، تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌ای به رشته تحریر در آمده است. مهم‌ترین یافته‌های تحقیق حاضر عبارتند از: «اجتناب از شرک»، «اجتناب از فرزندکشی»، «اجتناب از قتل نفس»، «احسان به پدر و مادر»، «پرهیز از فحشاء» از مهمترین زمینه‌های رشد عقلی در آیه ۱۵۱ سوره انعام هستند.

کلیدواژه: سوره انعام، زمینه، عقل، رشد عقلی.

^۱. دانش آموخته سطح ۲، مدرسه علمیه حضرت زینب (سلام الله علیها) ..

مقدمه

خداوند متعال انسان را موجودی معرفی می نماید که در حیات خویش مراحل را طی نموده و در مسیر رشد و تحول قرار گرفته و منشا و مسیر و مقصود حرکت او نیز مشخص گردیده است. بررسی ابعاد رشد انسان در حقیقت بررسی خصوصیات و قابلیت های انسان از جنبه جسمانی، عقلی و روحانی می باشد، چرا که یک بعد انسان بعد مادی است که اعضای بدن و شکل و قوای تفکر و عقلانی او را شامل می شود و بعد دیگرش بعد معنوی است که از جانب حق تعالی در نهاد انسان قرار گرفته تا در مسیر زندگی دنیا پرورش یافته و سرانجام به سوی حق و به سر منزل مقصود باز گردد. رشد و تکامل انسان هم در بعد جسمانی و عقلانی و هم در بعد روحانی و معنوی به وقوع می پیوندد.

رشد عقلی به فرد کمک می کند تا بتواند به طور مؤثرتر با چالش ها و مسائل زندگی مواجه شود. این رشد باعث افزایش توانایی در تصمیم گیری، حل مسئله و تفکر انتقادی می شود. همچنین، بهبود مهارت های شناختی به یادگیری بهتر و درک عمیق تر مفاهیم کمک می کند. علاوه بر این، رشد عقلی بر روابط اجتماعی و ارتباطات تأثیر مثبت می گذارد و به فرد امکان می دهد تا در محیط های اجتماعی به خوبی عمل کند. به طور کلی، این رشد به ارتقاء کیفیت زندگی و دستیابی به اهداف شخصی و حرفه ای کمک می کند.

مقاله حاضر با هدف تبیین زمینه های رشد عقلی با تکیه بر آیه ۱۵۱ سوره انعام پاسخگوی سوال زیر است:

- زمینه های رشد عقلی با تکیه بر آیه ۱۵۱ سوره انعام کدامند؟

در زمینه رشد عقلی مقالات و کتب متعددی به رشته تحریر در آمده است اما در این نوشتارها به بررسی زمینه های رشد عقلی در آیه ۱۵۱ سوره انعام پرداخته نشده است. بعضی از این نوشتارها عبارتند از:

کتاب «رشد عقل: ترجمه و شرح مقاله ی کانت با عنوان «معنای تاریخ کلی در غایت جهان وطنی»، نوشته منوچهر صانعی دره بیدی است که در سال (۱۳۸۴) به چاپ رسیده است. این کتاب ترجمه و شرح مقاله ای از «امانوئل کانت» با عنوان «معنای تاریخ کلی در غایت جهان وطنی» است. نوشتار

حاضر «در واقع حاوی فلسفه ی تاریخ کانت» است. کانت حرکت تاریخ را، چنان که در کتاب دین در محدوده ی عقل تنها، مفصلتر به آن پرداخته است، از نقص به کمال، از توحش به تمدن و از حالت تضادآمیز به حالت تعادل می‌بیند. محصول این حرکت تاریخی برای انسان دستیابی به آزادی، برابری و معقولیت است به نظر کانت هر چه تاریخ پیش می‌رود و شرایط وحدت جامعه ی بشری بهتر فراهم می‌شود.

مقاله «تاثیر رشد عقلی در مسئولیت کیفری اطفال براساس قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲»، نوشته حجت فلاح خواجکینی است که در سال (۱۴۰۳) به چاپ رسیده است. نویسنده در این مقاله رشد عقلی را به معنی رسیدن به سنی دانسته است که شخص قوه تمییز و تشخیص کامل حسن و قبح اعمال و درک اوامر و نواهی شرعی و قانونی را داشته باشد. سپس به نوآوری‌های قانون مجازات جدید مصوب سال ۱۳۹۲ پرداخته است که در این قانون به مقوله رشد عقلی توجه شده است.

۱- مفهوم رشد عقلی

واژه عقل، مصدر «عقل یعقل» در کتاب‌های لغویین، به معانی مختلفی به کار رفته است عقل، در لغت به معنای امساک و منع است. از مجموع دو کتاب لغوی استفاده می‌شود عقل به معانی فهم، معرفت، قوه و نیروی پذیرش علم و نیروی تشخیص حق از باطل و خیر از شر، آمده است.^۱ در اصطلاح، یعنی قوه درک‌کننده که انسان را از جمادات، نباتات و حیوانات متمایز می‌کند. فلاسفه نیز عقل را به همین معنا به کار برده و از آن، تعبیر به «عقل نظری» کرده‌اند که در مقابل «عقل عملی» است. عقل عملی در واقع، همان قوه عامله ویژه انسان است که آدمی همه کارهای خود را با آن انجام می‌دهد.^۲

^۱ . فراهیدی، العین، ج ۴، ص ۹.

^۲ . الحرائی، تحف العقول، ص ۱۵.

«رشد عقلی» در اصطلاح علمی و فلسفی به معنای فرآیندی است که طی آن فرد توانایی‌های شناختی، تحلیلی و استدلالی خود را تقویت و توسعه می‌دهد تا بتواند به شیوه‌ای مؤثرتر با واقعیت‌های جهان و مفاهیم پیچیده روبه‌رو شود. این فرآیند به‌طور کلی بر پایه‌ی آگاهی از واقعیات و منطبق شدن با اصول عقلانی و منطقی بنا شده است، و در نهایت منجر به دستیابی به فهم عمیق‌تری از خود و محیط پیرامون می‌شود.^۱

۲- زمینه‌های رشد عقلی با تکیه بر آیه ۱۵۱ سوره انعام

عقل انسانی به شرط عدم نقصان در رشد دوران جنینی همچون زمینی مساعد، آمادگی دریافت آگاهی‌های گوناگون را دارد. عقل آدمی نه در بدو تولد کامل است و نه در لحظه‌ای معین از زندگی متکامل می‌شود، بلکه در سیر صعودی از قوه به فعل، مرحله به مرحله رشد می‌یابد و با فعلیت یافتن هر مرحله از رشد در آستانه فعلیت یافتن مرحله دیگر قرار می‌گیرد. بدین ترتیب در هر مرحله از زندگی عقل انسانی وضعیتی دوگانه دارد و تا رشد کامل عقلانی همواره در صیورت از قوه به فعل حرکت می‌کند. قرآن کریم با اهمیت دادن به رشد عقلی انسان به بررسی زمینه‌های رشد عقلی او در آیه ۱۵۱ سوره انعام پرداخته است:

۲-۱- اجتناب از شرک

شرک به معنای مشارکت و همراه‌شدن در چیزی و مقابل انفراد است. آیین واژه در اصطلاح کلامی و فقهی به معنای اعتقاد به دو «اله» یا بیشتر یا شریک قائل‌شدن برای خداوند تعالی در فرمانروایی یا ربوبیت است.^۲ امام خمینی شرک را اعتقاد به دو مبدء برای عالم،^۳ یا عبودیت غیر خداوند به عنوان اله یا اعتقاد به تأثیر استقلالی در عالم برای غیر خداوند می‌داند.^۴

۱. نوربخش گلپایگانی، واژگان علوم اجتماعی، ص ۲۴۰.

۲. راغب، مفردات الفاظ القرآن، ص ۴۵۱.

۳. طباطبایی، المیزان، ج ۱۷، ص ۴.

۴. امام خمینی، کشف اسرار، ص ۱۱.

۵. همان، ص ۴۰.

انسان‌ها در آغاز بر اساس فطرت خود معتقد به توحید بوده‌اند و اعتقاد به شرک به جهت انحراف و نداشتن درک صحیح از مسائل غیر محسوس و ماورایی به وجود آمد و گروهی برای اینکه نمی‌توانستند آن حقایق را درک کنند، موجودی ملموس را می‌تراشیدند تا صفات خداوند را در آن واسطه‌ها ببینند؛ این است که شرک به خدای تعالی پیشینه دیرینه‌ای دارد و بشریت پیوسته به آن مبتلا بوده‌است. در حقیقت انسان‌های اولیه بت را از آن جهت می‌پرستیدند که آن را نماینده و رمز یک امر حقیقی دیگر می‌دانستند که اصل آن مخفی است، و بت مظهر آن امر مخفی است.^۱

شرک به‌طور کلی در فلسفه و اخلاق اسلامی به معنای اتحاد با غیر خداوند در عبادت، صفات یا ویژگی‌های خاص خداوند است. به عبارت دیگر، شرک یعنی قرار دادن چیزی یا کسی در ردیف خداوند در مقام ربوبیت، الوهیت یا در قدرت‌های خاصی که مختص به خداست. در آموزه‌های دینی و فلسفی، اجتناب از شرک نه‌تنها موضوعی مذهبی بلکه مسئله‌ای بنیادی در فرآیند رشد عقلی است. این مسئله نه تنها به درک صحیح از مفهوم خداوند و توحید، بلکه به فهم و تحلیل دنیای پیرامون و ساختارهای عقلانی آن نیز ارتباط دارد. در قرآن کریم تأکید بسیاری بر نفی و نکوهش شرک شده و عمل به توصیه‌های الهی (پرهیز از شرک) را موجب امیدواری به شکوفایی عقل و اندیشه دانسته است:

«قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّيَ عَلَيْهِمُ اللَّاتُ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا.....»^۲ بگو: بیایید تا آنچه را پروردگارتان

بر شما حرام کرده برای شما بخوانم: چیزی را با او شریک قرار مدهید.

نفی شرک، که مساوی است با ثبوت توحید، و تمام اصول و فروع دین به همین اصل برمی‌گردند و تمام حقوق و واجبات از آن سرچشمه می‌گیرند و همه طاعت‌ها و کارهای نیک با آن پذیرفته می‌شوند. معنای توحید در این سخن خدا خلاصه می‌شود: «نیست همانند او چیزی» نه در ذات، نه در صفات و نه در افعال.^۳

^۱. توفیقی، آشنایی با ادیان بزرگ جهان، ص ۱۹.

^۲. انعام: ۱۵۱.

^۳. مغنیه، ترجمه تفسیر کاشف، ج ۳، ص ۴۳۷.

در قرآن کریم تنها گناهی که حتی دوست داشتن آن ولو اینکه به منصه ظهور و بروز نرسد دارای عذاب بوده و وعده عقاب درباره اش داده شده است، همین گناه فحشاء می باشد. قرآن کریم به طور مستقیم و ضمنی، پرهیز از فحشا را به عنوان عاملی مؤثر در رشد عقلی و روحی انسان معرفی کرده است: «..... وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ»؛ و به کارهای زشت -چه علنی آن و چه پوشیده [اش]- نزدیک مشوید.

در آیهی فوق بیان شده که به گناهان زشت آشکار و پنهان نزدیک نشوید. برخی از مفسران، گناهان آشکار را مفاسد ظاهر اجتماعی و گناهان پنهان را، آلودگی های روحی و درونی انسان می دانند که اسلام می خواهد انسان از هر دو نوع آلودگی نجات یابد.^۲

از آغاز ظهور اسلام، آموزه های این دین به اصولی پایدار و متقن مانند ارزش ها و الگوهای رفتاری تأکید کرده است که با فطرت انسانی همخوانی دارد. یکی از این اصول، نهی از رفتارهای شنیع و روابط نامشروع است. این نهی نه تنها از منظر شرعی مطرح شده، بلکه دلایل علمی و اجتماعی نیز آن را تأیید می کند. اسلام با تأکید بر این اصول، سعی دارد تا جامعه ای سالم و متعهد را شکل دهد که در آن افراد در روابط خود از اصول اخلاقی پیروی کنند. در نتیجه، پرهیز از این رفتارها می تواند به بهبود سلامت روانی، اجتماعی و خانوادگی کمک کند و نسل جدید را در مسیر رشد و تعالی قرار دهد.^۳

در نتیجه قرآن کریم با تأکید بر اهمیت تقوا، پاکدامنی و دوری از فحشاء، این عوامل را به عنوان زمینه ساز رشد عقلی، روحی و اجتماعی انسان معرفی می کند. پرهیز از فحشاء، به انسان کمک می کند تا انرژی های خود را به جای تمرکز بر شهوات، صرف رشد و تعالی کند و به درک عمیق تری از جهان هستی دست یابد.

^۱. انعام: ۱۵۱.

^۲. رضایی اصفهانی، تفسیر قرآن مهر، ج ۶، ص ۲۵۷.

^۳. حسینی همدانی، انوار درخشان در تفسیر قرآن، ج ۶، ص ۱۹۳.

نتایج

نتایج حاصل از تحقیق حاضر با عنوان « بررسی زمینه های رشد عقلی بر اساس آیه ۱۵۱ سوره انعام » عبارتند از:

رشد عقلی مفاهیم گسترده ای دارد؛ در قرآن و حدیث، مفهوم رشد عقلی اشاره به توانایی هدایت و مدیریت امور مالی و مالیاتی و همچنین توسعه و پیشرفت روحی و معنوی انسان دارد. قرآن کریم با اهمیت دادن به رشد عقلی انسان به بررسی زمینه های رشد عقلی او در آیه ۱۵۱ سوره انعام پرداخته است؛ اجتناب از شرک، اجتناب از فرزند کشی و اجتناب از قتل نفس در کنار احسان به پدر و مادر و پرهیز از فحشا نمونه هایی از زمینه های رشد عقلی هستند.

- شرک در اصطلاح کلامی و فقهی به معنای اعتقاد به دو «اله» یا بیشتر یا شریک قائل شدن برای خداوند متعال در فرمانروایی یا ربوبیت است. انسان ها در آغاز بر اساس فطرت خود معتقد به توحید بوده اند و اعتقاد به شرک به جهت انحراف و نداشتن درک صحیح از مسائل غیر محسوس و ماورایی به وجود آمد و گروهی برای اینکه نمی توانستند آن حقایق را درک کنند، موجودی ملموس را می تراشیدند تا صفات خداوند را در آن واسطه ها ببینند؛ این است که شرک به خدای تعالی پیشینه دیرینه ای دارد و بشریت پیوسته به آن مبتلا بوده است. در قرآن کریم تأکید بسیاری بر نفی و نکوهش شرک شده و پرهیز از شرک را موجب شکوفایی عقل و اندیشه دانسته است.

- قتل و آدم کشی، شدیدترین و سنگین ترین جنایتی است که ممکن است بر حیات و جامعه انسانی وارد شود، تا بدانجا که قرآن کریم جان یک انسان را به مثابه جان همه انسان ها و قتل یک نفر را به مثابه قتل همگان دانسته است. فرزندکشی جرمی است که در طی آن پدر یا مادری اقدام به قتل فرزند یا فرزندان خود می کند. یکی از دردناکترین و وحشیانه ترین پدیده های عصر جاهلیت عرب، پدیده فرزندکشی (واد) است که در قرآن مجید مکرر به آن اشاره شده است؛ عصر جاهلیت در زمان حاضر به شکل دیگری تکرار می شود و جاهلیت قرن بیستم حتی در جهانی وحشتناک تر و گسترده تر از جاهلیت قبل از اسلام است.

- قتل نفس نیز که در عصر حاضر و در قوانین جدید به صورت جرم عمومی در آمده، از خطرناک ترین و بزرگ ترین جرائمی است که سابقه تاریخی آن از همه جرائم بیشتر بوده است. قرآن مجید نخستین تعدی و تجاوز انسان بر انسان را به صورت قتل نفس یادآور شده و از اینگونه قتل و جنایت نهی کرده

است. بنابراین از منظر قرآن کریم، کشتن دیگران جایز نیست و از گناهان کبیره است مگر به حق باشد؛ یعنی اگر کسی قاتل باشد، قصاص و کشتن او، با شرایط خاص، جایز بلکه گاهی لازم است؛ چون حق است و از خون‌ریزی‌های دیگر جلوگیری می‌کند و سبب امنیت جامعه می‌شود؛ پس معیار خوب و بد بودن قتل، حق بودن یا نبودن آن است.

- احسان به والدین از دستورهای مورد تأکید قرآن است. نیکی به پدر و مادر، وظیفه‌ای اخلاقی است که در واجب بودن شکر مُنعم ریشه دارد. اهمیت سپاسگزاری از پدر و مادر، چنان است که خداوند پس از امر به شکرگزاری از خود، شکر پدر و مادر را آورده است. رابطه عاطفی بین والدین و فرزندان سبب پیوند محکم نسل نو با نسل گذشته و موجب استحکام خانواده می‌گردد. قوام خانواده نیز به‌عنوان یکی از مهم‌ترین امور در روابط اجتماعی، سبب استواری جامعه انسانی است. خدای سبحان سفارش درباره پدر و مادر را با سفارش درباره ربوبیت یگانه خود توأم آورده است، تا بدین وسیله اعلام کند که احسان به این دو نیز در نوع خود باید یگانه باشد.

- فحشاء به معنی هر عمل بسیار زشت و در اصل به معنی تجاوز از حد است که هر گناهی را شامل می‌شود. عمل به توصیه‌های خدا، از جمله ترک فحشا و نزدیک نشدن به کارهای زشت، مثل زنا، در آشکار و پنهان، موجب شکوفایی عقل و اندیشه است. از جمله احکام اسلام که فطرت نیز بر آن گواه است، نهی از رفتار شنیع و رابطه نامشروع است که درباره ارضاء غریزه جنسی بدون قید و شرط و به طور آشکار و یا نهان متشبت شوند، بدیهی است بی‌بندوباری مردم به خصوص نسل جوان در این باره سبب شیوع فساد و بیماری و وقوع جنایتها و از جمله انقراض نسل خواهد بود.

منابع

• قرآن کریم

۱. اسحاقی، محمد، مجازات پدر و مادر در جرم کشتن فرزند، قم: سفیر صبح، چاپ اول، ۱۳۸۰ه.ش.
۲. توفیقی، حسین، آشنایی با ادیان بزرگ جهان، تهران: کتاب طه (وابسته به موسسه فرهنگی طه)، چاپ اول، ۱۳۷۱ه.ش.
۳. جعفری، یعقوب، تفسیر کوثر، قم: موسسه انتشارات هجرت، چاپ اول، ۱۳۷۶ه.ش.
۴. الحرائی، حسن بن علی، تحف العقول، قم: موسسه فرهنگی دارالحدیث، چاپ پنجم، ۱۳۹۳ه.ش.
۵. حسینی همدانی، محمد، انوار درخشان در تفسیر قرآن، تهران: لطفی، چاپ اول، ۱۴۰۴ه.ق.
۶. خمینی، روح الله، کشف اسرار، تهران: اسلامیه، چاپ اول، ۱۳۲۷ه.ش.
۷. راغب، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، تهران: مرتضوی، چاپ چهارم، ۱۳۸۸ه.ش.
۸. رضایی اصفهانی، محمد علی، تفسیر قرآن مهر، قم: پژوهشهای تفسیر و علوم قرآن، چاپ اول، ۱۳۸۷ه.ش.
۹. شلتوت، محمد، الاسلام عقیده و شریعه، تهران: احسان، چاپ اول، ۱۳۸۳ه.ش.
۱۰. طباطبایی، محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ پنجم، ۱۴۱۷ق.
۱۱. فخر رازی، محمد بن عمر، مفاتیح الغیب، تهران: اساطیر، چاپ پنجم، ۱۳۷۹ه.ش.
۱۲. فراهیدی، عبدالرحمان، العین، قم: دارالهجره، چاپ اول، ۱۳۶۴ه.ش.
۱۳. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، المحجۀ البیضاء، تهران: فروش، چاپ اول، ۱۳۹۶ه.ش.

۱۴. مغنیه، محمد جواد، ترجمه تفسیر کاشف، قم: بوستان کتاب قم (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، چاپ اول، ۱۳۷۸ ه.ش.
۱۵. مکارم شیرازی، ناصر، پیام قرآن، تهران: دار الکتب الاسلامیه، چاپ نهم، ۱۳۸۶ ه.ش.
۱۶.، تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الاسلامیه، چاپ دهم، ۱۳۷۱ ه.ش.
۱۷. نوربخش گلپایگانی، مرتضی، واژگان علوم اجتماعی، تهران: بهینه، چاپ اول، ۱۳۸۰ ه.ش.

سایت

۱. سایت خامنه‌ای.